

SZUBJEKTÍV FORRÁSOK

A Horthy-korszakra vonatkozó memoáirodalom vizsgálatának néhány tanulsága

Magyarországon a nyolcvanas évek második felétől egyre növekvő számban jelentek meg a Horthy-korszakot felidéző naplók, emlékiratok, visszaemlékezések, önéletrajzok (a továbbiakban: memoárok)¹. Ezek egy részét korábban külföldön már publikálták, más részük évekig, évtizedekig lappangott. A memoárok gyakran az érdeklődés középpontjába kerülnek, különösen, ha egy vitatott korszak ismert személyisége szólal meg. A megszólalás szubjektív volta — mellyel azt forrásként vizsgálva elsősorban számolni kell — gyakorolja az olvasóra a legnagyobb vonzerőt. A memoár valóban tudatosan az *egyén* szempontjait érvényesíti, az *egyén* szerepét, lehetőségeit vizsgálja, elemzi; keletkezésének gyakori motiváló tényezője az öngazolási szándék.

A memoárokkal, mint modern elbeszélő forrásokkal foglalkozó összefoglaló elméleti² munka nem áll rendelkezésre. Rövid tanulmányom a szerzők személye és a naplók, emlékiratok keletkezési körülményei alapján levonható általános következtetéseket vázolja. E munka során az egyes kötetekhez írt bevezetők néhány megállapítására, gondolatára is támaszkodtam.

A Horthy-korszak esetében — tekintettel a „memoárözönre” — a teljes, árnyalt korpék kialakítását könnyítik meg e források. A tragikus történelmi események korábbi politikai lépések újragondolására készítettek sokakat. A szerzők egyéniségüknek megfelelően tényfeltáró, oknyomozó, elemző, elmélkedő vagy vallomásos módszerrel követik nyomon az eseményeket. Közléseik felhasználásakor minden állításukat többszörösen ellenőrizni kell, nemcsak szubjektívizmusuk, hanem előforduló tévedéseik miatt is. Ez nem csak a forráskiadványokkal és a szakirodalommal való összevetést jelentheti: igen tanulságos a kortársak állításainak összehasonlítása is.

A memoárookban szereplő megállapítások, adatok megbízhatóságának mérlegelésekor rendkívül fontos a szerző személye. Származása, neveltetése, hivatása, társadalmi

¹ A szórványos megjelenések után a *Tények és tanúk*, később a *Sisak és cylinder*, majd az *Extra Hungaricum* sorozatokban publikálták a legtöbbet.

² RÁNKI GYÖRGY: *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről* című, 1964-ben megjelent könyve az emigrációs memoáirodalom tartalmi kérdéseivel foglalkozik, a szerző saját állítása szerint sem elfogulatlan feldolgozás, „bizonyos mértékig vitairat”. Tanulmányozása azonban módszertani szempontból igen hasznos volt.

helyzete, felfogása, pártállása meghatározzák ismereteit, lehetőségeit, véleményalkotását³. Egyéni sérelmei is módosíthatják, torzíthatják az események, tendenciák, személyek értékelését⁴.

A második világháborús vereség, a pusztulás eleven emlékének hatására a Horthy-korszak politikusai, katonatisztjei, diplomatái közül sokan megfogalmazták tetteikkel, felelősségükkel kapcsolatos véleményüket. A szerzők legtöbbször a tényközlés igényével, meggyőzően magyarázza, értelmezi az átélt eseményeket és saját szerepét. Utólag — lelkiismeretük könnyítésére és későbbi tragikus események tapasztalatainak birtokában, az azokhoz való viszonyítási lehetőséggel élve — többen idealizált képet próbáltak festeni a korról⁵. A történetek okait kutatva vannak, akik a „végzetszerű kényszerre”, illetve a „tragikus magyar sorsra” hivatkoznak⁶ vagy a német befolyásra. Ezzel — legalább részben — el is hártják a politikusokról a felelősséget. Mások, mint BETHLEN ISTVÁN⁷,

³ A rendkívül heterogén anyagból is kitűnik ADONYI FERENC, az emigráns katonatiszt, hadtörténész munkája. 1954-ben, Klagenfurtban megjelent könyve szerint Magyarország antibolszvista keresztshadjáratot folytatott a Szovjetunió ellen, és a Donnál is saját határait, sőt létét védte. Dagályos szavai, érvei szinte szó szerint idézik Werth Henrik 1941. június 14-ei, a külügyminiszterhez intézett memorandumának (DIMK V. 1176-1179) szövegét, hivatkozik Szent Istvánra és a magyarok védőbástya-szerepére. ADONYI visszaemlékezése annak a rétegnek a gondolkodásmódját tükrözi, amelyet sok szerző említ (magát nem tartva közéjük tartozónak): látszólag elfogadják a politikusok döntéseit, de önálló politikai elképzeléseket hangoztatnak, a magyar érdekeket hangsúlyozzák, de a lehetőségeket nem veszik figyelembe, kényszer szülte magyar–német kapcsolatról beszélnek, de a szövetségesi hűséget az öngyilkosságig betartanak. Az is pontosan körülhatárolható, mennyiben befolyásolták Adonyit a múlt megítélésében a jelen tényei. A Szovjetunió szerepe Magyarország 1945 utáni történetében lehetetlenné teszi, hogy tárgyilagosan ítélje meg a hadbalépést, a bolshevik befolyás veszélyét visszavetíti. (ADONYI 1954:24, 91–93.)

⁴ A politikailag mellőzött Shvoy Kálmán például az 1939-es, szerinte nem tisztességes választási küzdelmek után naplójában „beképzelt, tudátló, gőgös arisztokratának” nevezi Teleki Pált. (SHVOY 1987:201.)

⁵ Például az 1944 után keletkezett emlékiratok legtöbbszörében a véskorszak tárgyalása természetes módon kapcsolódik össze a német megszállás tényével. Ez egyben azt is jelenti, hogy az 1944. március 19. előtti helyzetet igyekeznek elviselhetőnek, jogszerűnek feltüntetni, a zsidótörvények hatását, jelentőségét kisebbíteni. Egyes esetekben úgy tűnik, a szerző valóban nem lát kapcsolatot az antiszemitizmus magyarországi megnyilvánulásai és a holocaust között. Ennek a felfogásnak tipikus példája az emigráns kormányzó 1959-ben megjelent emlékirata, míg Bethlen István 1944 nyarán a joggyenlenség megbontásának veszélyeit hangsúlyozza, a deportálásokat annak következményeként tárgyalja.

⁶ Néhány példa: „Ha hazám szerepét vizsgálom a harmincas években, két évtized távlatából és azzal az uólagos meglátó képességgel, amelyhez a második világháború szörnyű tapasztalatai jutottak bennünket, arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a történelmi események fejlődését végzetszerű kényszer intézi. ...egy kis állam cselekvési szabadsága gyakorlatban mindig korlátozást szenved...” (HORTHY 1990:175.) „...odaveszett a fele azoknak a szegény, szegény magyar fiúknak, akiket a hibás magyar politika — igen, az is, de legyünk fennköltebbek: a tragikus magyar sors állított arra helyre, ahol semmi keresnivalójuk nem volt, ahol dicsőség nem, csakis a biztos pusztulás várható rájuk.” (KÁLLAY 1991:158.)

„...kis ország óriási világfelfordulás közepénjében nem csinálja, hanem elszívja a történelmet”. (ULLEIN-REVICZKY 1993:24.)

⁷ Bethlen István 1944 nyarán a bajok gyökerét belül keresve a miniszterelnökök egyéni felelősségét hangsúlyozza (nem érintve a kormányzót), és a középosztály egy részének eszközzé válását tartja károsnak: „...ma egy a magyar középosztálynak idegen lelki befolyás alá került, előre megszervezett része nemzeti jelszavak zászlóját lobogtatva öntudatlan és türelmes eszközévé süllyedt egy idegen hatalomnak,⁸ és lényegileg a végtetekig használja ki kormányzati hatalmát, hogy eszeveszett cselekedeteivel az egész világ előtt meg erkölcsileg is eldüssön.

BARCZA GYÖRGY vagy LAKATOS GÉZA, megpróbálják feltárni a hibás lépések belső hátterét.

Ezt segítik azon szerzők írásai is, akik az eseményeket nem irányították, nem befolyásolhatták: élték életüket, a történelmet „alulnézetből” vizsgálva. Az ő naplói, visszaemlékezései pontosan érzékeltetik a kor légkörének változásait⁸, a fenyegetettség, a politikai döntések hétköznapi következményeit.

Alapvető fontosságúak tehát a memoár *keletkezési* feltételei: mikor, hol, milyen körülmények között és milyen szándékkal írta szerzője? Ezek a tények szintén befolyásolhatták állásfoglalását, szemléletét, a közölni kívánt tényanyag válogatási szempontjait. A *mikor* különösen fontos. Közvetlenül az események után friss benyomásait jegyezhetik le a szerzők, hosszabb idő elteltével kellő távlatból tekinthetnek vissza a korra, viszont emlékeik már halványabbak.

Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Horthy-korszakkal és a kormányzó személyével kapcsolatosan az 1945 után külföldön megjelent memoárokban sokszor eltérőbb vélemény fogalmazódik meg, mint az itthoniakban. Az emigrációban élő szerzőkkel szemben semmiképpen nem lehetett elvárás — mint az a Magyarországon korábban publikálókkal kapcsolatban többször felvetődött — hogy a rendszer negatív képét adják. Esetleges elfogultságuk más forrásból táplálkozik: a második világháborúba való bekapcsolódás tragikus következményei természetes módon őket is a kor kritikus áttekintésére, a felelősök keresésére készítetik⁹.

A kötetek összeállításának *módja* is sokféle lehet. Van, aki csak saját írását és iratait közli, de van, aki memoárjába illesztve másoktól származó szöveget is publikál. Ez lehet *személyes* kapcsolat eredményeként interjú, levél, feljegyzés, felidézett beszélgetés¹⁰. Az emlékiratok forrásértékét növeli, hogy nagyon sokszor szerepel bennük *hivata-*

Hogyan sülyedhetünk idáig? ...A nemzet máskor is forgott már veszélyben, de az idegen igát azért mégsem üdvözölte, mint megváltó tényit. Politikusaink a tárgyi szempontokat tekintve gyakran félrevezettek, de erkölcsi tételle a nemzetnek, annak felismerése, hogy mi összeegyeztethető a tisztességgel, a becsülettel, a lovagiaszággal, a keresztény szeretettel soha nem ingott meg úgy mint ma, a nemzeti önértzet és büszkeség soha nem pusztult ki sorainkból annyira, mint most.” (BETHLEN 1988:122.)

⁸ Füst Milán írta 1939-ben: „*A félelem országa ez, igen, a félelemé. Minden ugrásra készen áll, hogy meneküljön.*” (FÜST MILÁN II. 1976:411.)

⁹ Kérlelhetetlenül eltérő Horthy-képet alkot például BARCZA GYÖRGY, FENYŐ MIKSA, BORBÁNDI GYULA. Az eseményekre való magyarázat keresésekor igen gyakori más memoárokban is, hogy az egyéb tényezőkkel szemben túlhangsúlyozódik az egyéni felelősség kérdése. Miként arra is van példa, hogy a szerző teljesen eltekint ettől. Így tesz DÁLNOKI VERESS LAJOS, vagy az itthoniak közül NAGYBACZONI NAGY VILMOS, NÁRAY ANTAL.

¹⁰ Az emlékiratokban gyakran szerepelnek a szerző állítása szerint pontosan felidézett párbeszédék. Hogy ezek sokszor szinte jóslatnak vagy összegzésnek hatnak, abban valószínűleg az író későbbi tapasztalatai is szerepet játszanak. KÁLLAY MIKLÓS például idézi a távozó miniszterelnököt, Bárdossy Lászlót, aki Kállay kinevezésekor így értékelte a helyzetet: „*Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy, és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz*

los dokumentum (memorandum, parancs, jegyzőkönyv, értesítés, egyéb irat), amelynek ez az első közlése. Esetenként fényképek, a szerző saját készítésű vázlatai, térképei is bekerülnek a kötetekbe¹¹.

A memoárok *műfaj* szerinti csoportosítása nem csupán a fentiek miatt nehéz. Egyedül a napló különíthető el egyértelműen, az emlékiratok fajtái között azonban sokszor elmosódik a határvonal.

Akár alakítója, akár csupán szemlélője, átélője az eseményeknek az egyén, *naplójából* kiolvasható, hogyan érzett, gondolkodott, milyen értékrendhez igazodott egy adott időszakban, továbbá milyen cselekvési lehetőségekkel számolt, és milyen indokok alapján élt vagy nem élt azokkal. Mennyiben felelt meg a társadalmi elvárásoknak, milyen célokat fogadott el, mi volt az, amit elutasított és miért; hogyan hatottak rá a kor eszméi, tendenciái.

A naplóíró feljegyzéseit az eseményekkel szinkronban készíti, azokról őszintén, személyes hangon nyilatkozik, hiszen célja nem az olvasók tájékoztatása, hanem saját élményeinek, gondolatainak a rögzítése. A közvetlen megnyilatkozások, azonnali reakciók és a kötetlen fogalmazás, élményszerűség olyan többletet jelent a korkép kialakításakor, ami a naplókat jól elkülöníti az elbeszélő források többi vizsgált típusától.

Viszonylag kevés a hosszabb időn keresztül rendszeresen vezetett napló, gyakoribb, hogy a szerző egy általa fontosnak ítélt időszakban, helyzetben írja le gondolatait, vagy valamilyen sorsforduló — hadifogság, illegalitás — készíti erre. Sok kézirat megsemmisült, elveszett a háború és egyéb okok következtében, mások nem naplóformában jelentek meg, mert szerzőjük átfogóbb munka alapjául használta feljegyzéseit.

Az *emlékiratok*, *viszsaemlékezések* utólagosan készülnek, íróik kimondott célja a tudatos adatközlés, áttekintés, esetleg elemzés, de gyakori motiváló-tényező az önismerési szándék is. A szerző történelmi események háttérének feltárását, általa tévesnek tartott nézetek kiigazítását vállalja, vagy azt, hogy addig nem ismert tényeket, dokumentumokat közöljön — így a tárgyalt korszak, és nem az egyén áll írása középpontjában.

Az emlékiratok keletkezésekor sem feltételezhetünk minden esetben nyugodt alkotókörülményeket. Számos visszatekintés fogságban, emigrációban vagy kényszerű visszavonultságban, mellőzöttségben keletkezett, ez szintén megnehezítette a higgadt mérlegelést, elfoglaltságtól mentes ítéletalkotást¹². Segíthette viszont a szerzőket, hogy saját naplóikon, feljegyzéseiken kívül gyakran egyéb források, sőt szakirodalmi munkák is rendelkezésükre álltak. Így a memoárirók állásfoglalását — egyéb tényezők mellett — a

változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban és eldőlt Trianonban is." (KÁLLAY 1991:52.)

¹¹ Például ADONYI FERENC, SHVOY KÁLMÁN térképvázlatokon is ábrázolta a magyar hadsereg második világháborús szereplését, BORSÁNYI JULIÁN fényképeket közölt a kassai bombatámadás helyszíneiről, a számba jöhető repülőgéptípusok rajzaival illusztrálta könyvét. NÁRAY ANTAL az 1941. április 1-jei Legfelsőbb Honvédelmi Tanács jegyzőkönyvéhez még az ülésrendet is mellékelte.

¹² A szerző elfoglaltsága azonban — más kérdések vonatkozásában — nem homályosítja el szükségyszerűen az ítélőképességét. KOLTAI JENŐ például Csehszlovákiát „mesterséges tákolmány” nevezi, és a történelmi Magyarország visszaállítását tekinti legfőbb céljának. Ugyanakkor kritikusan megjegyzi, hogy a Felvidék visszacsatolt részének lakói korábban „sokkal előrehaladottabb politikai és gazdasági rendszerben éltek, mint amiben az akkori Csonka-Magyarország részesítette őket”. (KOLTAI 1971:262.)

később szerzett ismeretek, tapasztalatok is döntően befolyásolhatják. Számolnunk kell azzal is, hogy a szerző — ha visszatekintését publikálni akarja — bizonyos mértékig igazodik vagy igazodni kényszerül a megjelenés idején elfogadott korszékhez. Előfordul az is, hogy a szerzők egymás munkáira hivatkoznak, véleményt mondanak, megerősítik vagy cáfolják mások állításait.

Az elbeszélő *önéletrajzában* saját magát állítja írása középpontjába. Így nem a korszak vagy annak egy része kap hangsúlyt, hanem az egyén élettörténete. Ez esetben az író felfogása, ismeretei, gondolkodásmódja erőteljesebben befolyásolják az általa kialakított képet, mintha külső szemlélőként, látszólag kívülállóként emlékiratot írna.

Az elbeszélő források műfaji határai időnként összemosódhatnak, terjedelmük és megjelenési módjuk igen változó, néhány esetben egy író is többféle módon örököltette meg emlékeit¹³. A hagyományos könyvalak mellett gyakori a sajtóban visszaemlékezés, interjú vagy riport formájában rögzített anyag.

A memoárokban megőrzött emlékekből a múlt sajátos képe áll össze. A nézőpontok változatossága sokszínűvé alakítja, élőbbé, emberközelivé teszi az ismert vagy ismertnek hitt, kimerevített „történelmi korszakot”¹⁴. Megfigyelhetjük, hogyan „működik” az önkontroll és objektivitás a naplók esetében, és az emlékezet hogyan birkózik a tényekkel a memoárokban.

A vizsgált forrástípusok lehetőségeinek körülhatárolásával néhány író is megpróbálkozott. KOVÁCS ENDRE Alekszandr Blokra hivatkozik: azért kell naplót írni, mert *„nagy időket élünk, és éppen mi kerülünk az élet középpontjába, oda, ahol minden szellemi szál összefut”*¹⁵. Ő tudatosan el akarja kerülni azt a kényszerpályát, amelyen — szerinte is — az emlékiratírók többsége mozog: nem öngazolási szándék és nem saját emlékművének megalkotása a célja¹⁶. Az objektivitás igénye — melyet számon kér — persze nem jelenti annak megvalósítását (vagy megvalósítható voltát) akkor sem, ha a szerző tudatosan törekszik rá. Törvényszerű, hogy az átélteket szubjektíven ítéli meg.

Nagyon tanulságosak BORSÁNYI JULIÁN példái, melyekkel azt igazolja, hogy milyen rosszul emlékeznek vissza az emberek nevekre, tényekre, akár saját szemükkel

¹³ SHVOY KÁLMÁN például 1941-ben naplót vezetett, az 1914. július 25-től 1940. december 31-ig terjedő időszakról 1942-ben naplószerű emlékiratokat készített (feljegyzések alapján), és 1952-ben mindezt emlékirattal egészítette ki.

¹⁴ BECSKEHÁZI 1991:65.

¹⁵ KOVÁCS ENDRE 1981:7.

¹⁶ „Az őszinteség diktálta soraimat, amikor egy-egy további szereplő profilját igyekszem megrajzolni. A kor alakjairól, akikről itt szó lesz, sok már a legenda, sok a ferdítés. El kell kezdeni egyszer ezek felülvizsgálását. A kor ábrázolása a történetírók kezében nem merevedhetik sablonba, a kortársi emlékezés éppen arra való, hogy segítsen a történetésnek a tárgyalt korszak minuciózusabb ábrázolásában. De a memoáriró emlékezete sem mindig megbízható, az emlékezésben gyakran lép fel rövidzárlat, s ilyenkor nagy értékük van az írásos dokumentumoknak.” (KOVÁCS ENDRE 1981:7.)

látott dolgokra, mennyire befolyásolja emlékeiket mindaz, amit utólag olvastak, megtudtak — még személyes tapasztalataikkal szemben is¹⁷.

KÁDÁR GYULA emlékiratának bevezetésében arra hivatkozik, hogy a történelmi szakmunkák is függenek nemzeti, ideológiai hovatartozástól, a forrásokat is lehet egyénileg értékelni, azokban is előfordulhatnak egymásnak ellentmondó állítások. A memoárok korlátait sem hagyja figyelmen kívül, de a „visszanézéseket” hasznosnak tartja, ha az író lehetőség szerint elfogulatlanul, pontosan rögzítette emlékeit¹⁸.

NAGYBACZONI NAGY VILMOS emlékiratának bevezetésében egyenként és közéleti emberként is vall arról, hogy mi készítette megszólalásra: „Rád gondolok, kedves Béla fiam, amikor ezeket a sorokat papírra vetem. ... El kell hogy mondjam, milyen szempontok vezettek bizonyos kérdések megítélésénél. El kell hogy mondjam már csak azért is, hogy helyesen ítélj meg apád életének utolsó fejezetét, és hogy emlékeimből hasznos tanulságokat szűrje le magadnak jövőd és gondolkodásod kialakítására. ... Akik a nyilvánosság előtt működtek, akiknek szerepük volt az utóbbi évek eseményeiben, azoknak vallaniuk kell. Le kell szögezni álláspontjukat, mert az utódok csak akkor kerülhetik el a hibákat, ha a múlt eseményeit alaposan ismerik.”¹⁹

Gyakran a szerző által választott cím is árulkodó. A pontos, tényszerű, műfajra, időbeliségre utalóak mellett vannak valamilyen problémát felvető (*Miért nem sikerült a „kiugrás”?*), minősítést, értéktételest sejtető (*Politikai tanulmány vagy vádirat* — alcím), a sorsszerűsége (*Végzetes esztendő, Magyarország drámája* — alcím, *Végzetes döntések korszaka* — alcím) és a szubjektív jellegre utalók (*Ahogy én láttam* — LAKATOS GÉZA, *Ahogy én láttam* — Z. NAGY FERENC), szimbolikus (*A Ludovikától Sopronkőhidáig*) és költői (*Pokolbéli víg napjaim, Az elsodort ország*) címválasztások.

Az Horthy-korszakkal kapcsolatban a köztudatban sokáig fennmaradtak kiirt-hatalannak tűnő elképzelések, a kutatások eredményei csak lassan szivárognak át a köztudatba²⁰. A kor vitás kérdéseiről, a döntések háttéréről árnyaltabb képet alakíthatunk ki az egymásnak sokszor ellentmondó, de egymást ki is egészítő naplók és emlékezések alapján. Arról, hogyan ütközött vágy és realitás, mi okozhatta, hogy az erőviszonyok felismerése oly nehezen ment, hogy belső kontroll és nagyhatalmi garancia nélkül jófor-

¹⁷ A kassai bombatámadás szemtanúi egymásnak ellentmondó tapasztalatokról számoltak be. Volt aki két, három illetve négy berepülő gépet látott, nem egyezik a gépek külső és műszaki leírása sem: a barnától a sárgáig több árnyalatot és eltérő jelzéseket neveznek meg; van, aki egymotoros típust vélt felfedezni — aszerint, hogy mit gondolt a támadó gépek hovatartozásáról. Látva, mennyire befolyásolják az emlékezetet az utólagos információk, leszögezi: „Csak az események azonnali feljegyzése, adatszerű rögzítése avat egy közlést önmagában is hitelt érdemlővé.” (BORSÁNYI 1985:54.)

¹⁸ KÁDÁR I. 1978:5-7.

¹⁹ NAGYBACZONI 1986:27—28.

²⁰ Ilyen a bűnbakkeresés, az „idegenek” befolyásának hangsúlyozása, a „sváb” katonatisztekre való utalások, de ide tartozik a hadbalépés hadüzenetét minősítése és a „Krúdy-legenda” is, amely ebben a németek döntő szerepét volt hivatott bizonyítani. A memoárok egy része hozzájárult ezen képzetek továbbéléséhez. Mivel azonban az 1945 előtti keletkezett naplókban, feljegyzésekben is feltűnnek, valószínű, hogy a kortársak egy része ezek igazságában őszintén hitt, vagy a felelősség elhárításának lehetőségét látta bennük. Hiába cáfolták vagy kérdőjelezték meg ezen nézeteket a kutatások, forráskiadványok (és számos memoár is) — máig felbukkannak.

mán irányíthatatlanná vált az ország sorsa, és sodródott vélt vagy valós érdekek miatt a háborúba.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

- ADONYI FERENC: A magyar katona a második világháborúban 1941—1945. Klagenfurt, 1954.
- ALMÁSY PÁL: Sopronkőhidai napló 1944—1945. Bp. 1984.
- ANDORKA RUDOLF: A madridi követségtől Mauthausenig. Szerk. LŐRINCZ ZUZSA. Bp. 1978.
- ARANYI SÁNDOR: Két akasztófa árnyékában. Szeged, 1989.
- ASZTALOS ISTVÁN: Író a hadak útján. Bp., 1983.
- AUER PÁL: Fél évszázad. Washington, 1971.
- BARCZA GYÖRGY: Diplomataemlékeim 1911—1945. I—II. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1994.
- BÁRCZY JÁNOS: Zuhanóugrás. Bp., 1981.
- BETHLEN BÉLA: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Szerk. ROMSICS IGNÁC. Bp., 1989.
- BETHLEN ISTVÁN emlékirata 1944. Szerk. ROMSICS IGNÁC. Bp., 1988.
- BOLDIZSÁR IVÁN: Don—Buda—Párizs. Bp., 1982.
- BORSÁNYI JULIÁN: A magyar tragédia kassai nyitánya. Az 1941. június 26-i bombatámadás dokumentációja. München, 1985.
- CSOHÁNY ENDRE: Ha ég a ház. Bp. 1988.
- DÁLNOKI VERESS LAJOS: Miért nem sikerült a „kiugrás”? München, Új Látóhatár 1970/2.
- DÁLNOKI VERESS LAJOSNÉ: Szabadság nélkül. München, 1978.
- DEMÉNY PÁL: Rabságaim. I—II. Bp., 1989.
- ERBA ODESCALCHI SÁNDOR herceg: Testamentum I—II. Életem regénye. Bp., 1991.
- FALUDY GYÖRGY: Pokolbéli víg napjaim. H.n. 1989.
- FENYŐ MIKSA: Az elsodort ország. Bp., 1986.
- FENYŐ MIKSA: Bethlen István. München, Új Látóhatár 1962/3.
- FÜST MILÁN: Napló. I—II. Szerk. PÓK LAJOS. Bp., 1976.
- GALLYAS FERENC: Hősi halálom után. Bp. 1987.
- GELLÉRT ANDOR: Magyar diplomaták Moszkvában 1934—1941. München, Új Látóhatár 1975/1.
- HENNYEY GUSZTÁV: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1992.
- HERENCSÁR LAJOS: Két front között. Bp., 1980.
- HIMLER MÁRTON: Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. New York, 1958.
- HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1990.
- HORY ANDRÁS: Bukaresttől Varsóig. Szerk. PRITZ PÁL. Bp., 1987.
- HÓGYE MIHÁLY: Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén. Bp., 1989.

- JUNGERTH-ARNÓTHY MIHÁLY: Moszkvai napló. Bp., 1989.
- KÁDÁR GYULA: A Ludovikától Sopronkőhidáig. I—II. Bp., 1978.
- KÁLLAY MIKLÓS: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942—1944. I—II. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1991.
- KOLTAI JENŐ: Egy honvédtiszt visszaemlékezései — korkép a XX. századról. — Washington, 1971.
- KOSSA ISTVÁN: A Dunától a Donig. Bp., 1960.
- KOVÁCS ENDRE: Korszakváltás. Emlékiratok. Bp., 1981.
- KOVÁCS IMRE: Magyarország megszállása. Toronto, 1979.
- KUBINYI FERENC: „...ketrebe engem zártak...” Almásy Pál altábornagy, dr. Arany Sándor orvos alezredes és Kéri Kálmán vezérkari ezredes vallomásai. Bp., 1989.
- LAKATOS GÉZA: Ahogyan én láttam. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1992.
- LAJTOS ÁRPÁD: Emlékezés a 2. magyar hadseregre 1942—1943. Szerk. SZABÓ PÉTER és SZAKÁLY SÁNDOR. Bp., 1989.
- DR. MAKRA ZOLTÁN: Honvédelmi miniszterek szolgálatában. Végzetes döntések korszaka 1940—1944. München, 1986.
- MÁRTON LÁSZLÓ: Kivel, hogyan, miről? München, Új Látóhatár 1970/2.
- Z. NAGY FERENC: Ahogy én láttam. Bp., 1965.
- NAGYBACZONI NAGY VILMOS: Végzetes esztendőök 1938—1945. Bp., 1986.
- NÁRAY ANTAL visszaemlékezése 1945. Szerk. SZAKÁLY SÁNDOR. Bp., 1988.
- ÖRKÉNY ISTVÁN: Lágerek népe Bp., 1984.
- RADNÓTI MIKLÓS: Napló. Bp., 1989.
- REVICZKY ÁDÁM: Vesztés háborúk — megnyert csaták. Emlékezés Reviczky Imre ezredesre. Bp., 1985.
- SCHÖPFLIN GYULA: Szélkiáltó. (Visszaemlékezés) Bp., 1991.
- SERÉDI JUSZTINIÁN hercegprímás feljegyzései 1941—1944. Bp., 1990.
- SHVOY KÁLMÁN titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Szerk. PERNEKI MIHÁNY. h.n. 1983.
- SIMONFFY ANDRÁS: Kompország katonái. Történelmi kollázs-regény. Bp., 1981.
- Gróf STOMM MARCELL altábornagy: Emlékiratok. Szerk. GALLYAS FERENC. Bp. 1990.
- SZOMBATHELYI FERENC visszemlékezése 1945. Szerk. GOSZTONYI PÉTER. Bp., 1990.
- ÚJPÉTERY ELEMÉR: Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Bp., 1987.
- ULLEIN-REVICZKY ANTAL: Német háború — orosz béke. Magyarország drámája. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1993.
- VARGA LÁSZLÓ: Kérem a vádlott felmentését. New York, 1981.
- VATTAY ANTAL naplója 1944—1945. Szerk. VÍGH KÁROLY. Bp., 1990.
- VÖRÖS JÁNOS magyar királyi vezérezredes vezérkari főnök naplója 1944. április 7-től 1944. október 15-ig. Englewood, 1979.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ HIVATKOZÁSOK FELOLDÁSA

Források:

- ADONYI 1954 = *Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban 1941—1945.* Klagenfurt, 1954.
- BETHLEN 1988 = Bethlen István emlékirata 1944. Szerk. *Romsics Ignác.* Bp., 1988.
- BORSÁNYI 1985 = *Borsányi Julián: A magyar tragédia kassai nyitánya. Az 1941. június 26-i bombatámadás dokumentációja.* München, 1985.
- FÜST 1976 = *Füst Milán: Napló I—II.* Szerk. *Pók Lajos.* Bp., 1976.
- HORTHY 1990 = *Horthy Miklós: Emlékirataim.* Szerk. *Antal László.* Bp., 1990.
- KÁDÁR 1978 = *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. I—II.* Bp., 1978.
- KÁLLAY 1991 = *Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942—1944. I—II.* Szerk. *Antal László.* Bp., 1991.
- KOLTAI 1971 = *Koltai Jenő: Egy honvédtiszt visszaemlékezései — korkép a XX. századról.* Washington, 1971.
- KOVÁCS ENDRE 1981 = *Kovács Endre: Korszakváltás. Emlékiratok.* Bp., 1981.
- NAGYBACZONI 1986 = *Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök 1938—1945.* bp., 1986.
- SHVOY 1983 = *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918—1945.* Szerk. *Perneki Mihály.* h. n. 1983.
- ULLEIN-REVICZKY = *Ullein-Reviczky Antal: Német háború — orosz béke. Magyarország drámája.* Szerk. *Antal László.* Bp., 1993.

Feldolgozások:

- BECSKEHÁZI 1991 = *Becskeházi Attila: Valóságfelépítés az élettörténetekben. Valóság 1991/7.*
- DIMK V. = *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V.* Szerk. *Juhász Gyula.* Bp., 1982.

SUBJECTIVE SOURCES: REFLECTIONS
ON THE ANALYSIS OF MEMOIRE LITERATURE OF THE HORTHY-ERA

After 1945 diaries, memoires, memorial papers relating to the Horthy-era were published in Hungary and abroad as well. From the second part of the 1980's onwards their number grew steadily, hitherto unknown memories and ones written by emigrants were published in Hungary.

The historical value of these special narrative sources can be questioned because of several considerations. However, in the background of self-justifying bias and subjective viewpoint, the age and the individual adjusting himself to the ever changing contemporary expectations always emerge. The variety of viewpoints makes it possible to establish a more accurate picture of the age, the errors, the misinterpretations and disproportionate descriptions and other problematical features can be corrected by comparing the memoires to historical evidence contained in source publications and to results of research. A comparison of the statements of contemporaries can also yield invaluable insights.

This study undertook a brief review of those considerations which define evaluation and thematic grouping of memoires of the Horthy-era.